

פרשת וישלה: מעלת יעקב

א. הקדמה

בתחילת הפרשה מודיע יעקב לעשיו: "עם לָבָן גִּרְתִּי... וְיָהִי לִי שׁוֹר וְחֹמֹר צֹאן וְעֶבֶד וְשִׁפְחָה"¹. דבריו אלו של יעקב תמוהים, מדוע מודיע הוא יעקב לעשיו אחיו את קנייניו הגשמיים? יתירה מכך, רש"י (בראשית לב, ה) מסביר את דברי יעקב: "עם לָבָן גִּרְתִּי - כלומר, עם לבן הרשע גרתי ותרתי"ג מצוות שמרתי", דבר התמוה אף הוא הן בקשר בין אמירה זו לאמירה הבאה אחריה בה מודיע לו על קנייניו הגשמיים, וְיָהִי לִי שׁוֹר וְחֹמֹר צֹאן וְעֶבֶד וְשִׁפְחָה, והן בעצם מהותה - מדוע שמירת המצוות אצל לבן הרשע אמורה לעניין את עשיו אחיו?

ב. קידוש החומר

המשך חכמה (בראשית לב, ו) מבאר שדבריו אלו של יעקב מבטאים את אישיותו ונותנים ציון-דרך לבניו אחריו. לדבריו, יש לו ליעקב את היכולת לקנות נכסים וקניינים גשמיים, כדוגמת 'שור וחמור', וכן לקנות אנשים, כדוגמת 'עבד ושפחה', ולהשפיע עליהם שפע של קדושה המתבטאת בחיוב המצוות בהם.

זוהי מעלתן של ישראל אשר יש ביכולתם להשפיע על הבריאה כולה ולהעלותה, הן ביכולתם לקנות נכסים, כשדות המתחייבים בתרומות ומעשרות, הן בקניין בהמות אשר ע"י הקניין מתקדשת הבהמה בבכורה, הן ע"י קניין עבדים המשנה את מעמדם ומחיל עליהם מצוות מסוימות. כאשר שיא ההשפעה של האדם מישראל היא השליטה על מימד הזמן, 'הנברא היותר דק במציאות', בכך שיכולים ישראל לקדש חודשים ומועדים.

לאור זאת מובנים היטב דברי יעקב לעשיו: "עם לָבָן גִּרְתִּי... וְיָהִי לִי שׁוֹר וְחֹמֹר צֹאן וְעֶבֶד וְשִׁפְחָה" - שמירת המצוות בבית לבן מהווה את היכולת לצקת תכנים של קודש גם במציאות הגשמית והשקרית, דבר שבא לידי ביטוי גם ביחס לקנייניו הגשמיים שקנה יעקב, 'שור וחמור צאן וְעֶבֶד וְשִׁפְחָה', אשר שונים קניינים אלו מקנייני אדם אחר, כאשר משנים הם את ייעודם ומצבם בהיותם קנויים לאיש הישראלי, בכך שמתקדשים המה למצוות הקשורות בהם.

בזה נבדל הוא האיש הישראלי, ומוטלת עליו החובה לקדש את הבריאה ולהעלותה.

עם רעיון זה הגלום באישיותו של יעקב נפגשים אנו גם בהמשך הפרשה:

וַיַּעֲקֹב נֶסֶע סִכְתָּה וַיָּבֶן לוֹ בַּיִת וַלְמִקְנֵהוּ עָשָׂה סִכְתָּה עַל כֵּן קָרָא שֵׁם הַמָּקוֹם סִכְתָּה.

וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֹם עִיר שָׁכֵם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בָּבֹאוּ מִפְּדֹן אֶרֶם וַיַּחֲנוּ אֶת פְּנֵי הָעִיר.²

פסוקים אלו נאמרו לאחר מאבקו של יעקב עם שרו של עשיו, מאבק המסמל את המאבק המתמיד בו מצוי האדם מישראל, בין חיי החומר לבין חיי הרוח.

לאחר המאבק נקרא יעקב בשם ישראל: "וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֵאמָר עוֹד שִׁמְךָ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל"³, שם המורה על השלימות והאחדות⁴ בין הניגודים, כמובע בהמשך הפסוק: "כִּי שְׁרִיטָה עִם אֱלֹהִים וְעִם

¹ בראשית (לב, ה-ו).

² בראשית (לג, יז-יט).

³ בראשית (לב, כט).

⁴ לדוגמה: וַיַּחֲנוּ שֵׁם יִשְׂרָאֵל נֹגַד הָהָר, 'כאיש אחד בלב אחד'; 'ישראל אע"פ שחטא, ישראל הוא'. ראה: פחד יצחק (חנוכה, מאמר ה אות ב; שבת, קונטרס ברכת אבות מאמר טז אות ה).

אֲנָשִׁים וְתוֹכָל". הצליח יעקב במאבקו זה לחבר בין הניגודים, בין אֲנָשִׁים המסמלים את חיי החומר הגשמיים, לבן ועשיו,⁵ לבין חיי הקדושה הבאים ממקור הקודש, 'עם אֱלֹהִים' - 'שאיקונין שלך חקוקה למעלה',⁶ חיבור המהווה את הכלתם לכדי מציאות אחת, 'ותוֹכָל', מלשון הכלה.

הכלת הניגודים הללו מביאה את יעקב לידי שלימות, 'וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם'.

הביטוי המעשי לשלימותו זו של יעקב מצוי ב**בבלי שבת** (לג ע"ב):

וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלֵם - שלם בגופו, שלם בממונו, שלם בתורתו.

וַיָּחֵן אֶת פְּנֵי הָעִיר - מטבע תיקן להם... שווקים תיקן להם... מרחצאות תיקן להם.

התעסקותו של יעקב בעניינים הגשמיים, כתיקון מטבע, שווקים ומרחצאות תמוהה - וכי זוהי השלימות אליה אנו מייחלים, עיסוק בחיי החומר?

להבנת העניין יש להקדים עוד תמיהה אחת בעניינו של יעקב:

כתב ה**טור** (או"ח סי' תיז) בשם אחיו, שכל חג משלושת הרגלים מכון כנגד אחד האבות, כאשר "סוכות כנגד יעקב, דכתיב ולמקנהו עשה סוכות".

והדבר תמוה, הפסוק המובא מציין את מקום המחסה שעשה יעקב למקנהו, 'וּלְמִקְנֵהוּ עֲשָׂה סֹכֶת', אי"כ מדוע נקבע חג הסוכות כנגד ציון שמו של מקום, דבר הנראה כמשחק מילים בלבד?

אולם נראה, שיש בפסוק זה את הביטוי לדמותו של יעקב והקשר שלו לחג הסוכות:

כאמור, מעלתו של יעקב היא בכך שביכולתו לאחד ולחבר בין הניגודים השונים במציאות ולהביאם לידי הכלה, כאשר הדבר מובע בקידוש חיי החומר הגשמיים.

זו כוונת הפסוק 'וּלְמִקְנֵהוּ עֲשָׂה סֹכֶת' - את עניינו הגשמיים, 'מִקְנֵהוּ', עשה יעקב בחינת 'סֹכֶת', דירת ארעי⁷ ובכך רתם אותם לחיי הקודש.⁸

יכולת זו של קידוש חיי החומר נעוצה ומתבטאת היא בחג הסוכות בצורה מובהקת.

עילוי וקידוש חיי החומר מאפיין את חג הסוכות המתקיים מיד לאחר טהרת ישראל ביום הכיפורים,⁹ יום בו התערטלו ישראל מחיי החומר¹⁰ ונדמו למלאכים¹¹ המשוללים מיצר הרע.¹²

אך כדי לשמור על האיזון והיחס הראוי בין מעמד נשגב זה של בחינת מלאכים לבין המציאות היומיומית שחיים אנו בתוך העולם החומרי,¹³ בא הוא חג הסוכות בו יוצא אדם מבית הקבע לסוכת ארעי המורכבת מפסולת גורן ויקב,¹⁴ דברים המסמלים את הפחות שבמציאות החומריות, כאשר במשך ימי החג רוכש האדם את התובנה שגם ענייני החומר הפחותים ביותר נכנסים לתוך הסוכה, מרכיבים אותה ומתעלים באמצעותה. בכך רוכש האדם במשך ימים אלו את בחינת יעקב המאזן בחייו בין הקודש לחול באופן בו גם חיי החומר קונים שבייתה בקודש לאחר עילויים.

⁵ ראה: רש"י (בראשית לב, כט); רבינו בחיי (שם).

⁶ מדרש (בראשית רבה, פרשה עח, ו); רבינו בחיי (בראשית לב, כט).

⁷ ראה: סוכה (ב ע"א).

⁸ ראה: אגרא דכלה (פרשת מסעי ד"ה ויסעו): "ויסעו בני ישראל מרעמסס ויחנו בסוכת... והנה מצות סוכה דירת ארעי בעינן [סוכה ב א] וכתב בעל העקידה בטעם הפשוט לרמז לאדם שיספיק לו לאדם בעולם הזה די ההכרח בלבד כדירת ארעי ראשו ורובו ושלחנו, כי עולם הזה דירת ארעי, כי כל קניני עולם הזה בתים ושדות וכרמים אין לו לאדם יסוד מוסד לסמוך עליהם וכולם נאבדים ממנו, וזהו ויסעו מרעמסס, כאשר נוסעים בני ישראל מרעמסס הם כל קנייני העולם אשר ראשון ראשון שמשגלים הם מתרוססים, אזי ויחנו בסוכות יש להם חנייה ודי די הסיפוק והכרח הדירת ארעי רק כסוכה ראשו ורובו ושלחנו, ותנוח דעתם בזה ולא ישתדלו לאסוף המון המותרות".

⁹ ראה: רמ"א (או"ח סי' תרכד סעי' ה).

¹⁰ יומא (פ"ח מ"א).

¹¹ הגהות מיימוניות (הל' שביתת עשור, מנהגי יום הכיפורים): "מה שנהגו בני אדם לעמוד ביום הכיפורים רמז מפרקי דר' אליעזר, כשרואה סמאל שאין חטא בישראל ביה"כ אומר לפני הקב"ה ריבונו של עולם יש לך עם אחד בארץ דומה למלאכים, מה מלאכים יחפים אף הם יחפים, מה מלאכים עומדים על רגליהם אף ישראל ביום הכיפורים"; טור (או"ח סי' תרו). וכן נרמז דימוי זה בסדר התפילה, באמירת בשכמל"ו בקול רם ובאמירת קדושת 'כתר' לנוהגים כנוסח ספרד.

¹² שבת (פט ע"א).

¹³ ראה: שפת אמת (דברים, סוכות שנת תרמ"ד).

¹⁴ סוכה (יב ע"א).

סגולה זו בקידוש חיי החומר שייכת בייחוד לסוכה הקרויה 'צילא דמהימנא',¹⁵ עליה חל שם שמים,¹⁶ ובה גם העניינים החומריים הפחותים, פסולת גורן ויקב, מתעלים ונעשים לבחינת שם שמים.

זוהי שלימותו של יעקב - 'מטבע תיקן להם... שווקים תיקן להם... מרחצאות תיקן להם' - ההתעסקות עם חיי החומר מקבלת ביטוי של קודש, בהכלת הניגודים. שלימות זו של יעקב מקנה לו את היכולת לקידוש חיי החומר בהעלאתם וזיכוכם, דבר המאפשר לו שליטה עליהם, כפי שמציין זאת לאחיו עשיו.¹⁷

ג. שליטה על הטבע

להלן נביא לכך מספר דוגמאות לרעיון זה, בהן באה לידי ביטוי מידה זו של יעקב:

• בפרשה הקודמת מספרת התורה אודות האבנים עליהם שכב יעקב.

ומבאר רש"י (בראשית כח, יא):

וַיִּשָּׁם מִרְאשֵׁתָיו - עשן כמין מרזב סביב לראשו שהיה ירא מפני חיות רעות.

התחילו מריבות זו עם זו; זאת אומרת עלי יניח צדיק את ראשו, וזאת אומרת עלי יניח.

מיד עשן הקב"ה אבן אחת, וזהו שנאמר וַיִּקַּח אֶת הָאֶבֶן אֲשֶׁר שָׁם מִרְאשֵׁתָיו.

דברים אלו קשים להבנה, וכי יש בכוחם של אבנים דוממות לפצות פיהם ולהביע רגשות?

הביאור הוא לאור מידתו של יעקב - דרגות שונות יש בבריאה; דומם, צומח, חי ומדבר, כאשר המגמה היא להעלות כל דרגה אל זו שלמעלה ממנה בצורה הדרגתית עליו אחר עליו.¹⁸

ברם, מכוח קדושתו של יעקב, זכה שהדרגה הפחותה ביותר, הדומם, תתעלה מעלה מעלה עד לדרגת מדבר. בכך, בהנחת ראשו עליהם הכניס בהם קדושה והעלה אף את הדומם, האבן, לדרגת מדבר, דבר המעיד על יכולתו העילאית של יעקב לקידוש והעלאת החומר.

ולכן, לאחר מכן אמר יעקב: "וַהֲאֶבֶן הַזֶּאת אֲשֶׁר שָׁמַנִּי מִצֶּבֶה יְהוָה בֵּית אֱלֹהִים".¹⁹

¹⁵ זוהר (אמור, קג ע"א).

¹⁶ סוכה (ט ע"א; ביצה (ל ע"ב).

¹⁷ נצחונו זה של יעקב מהווה סימן לבנים (ראה: רמב"ן בראשית יב, ו). ברם, נצחונו זה של יעקב לא היה גמור, "וְהָיָה צֶלַע עַל יָרְכוֹ", צליעה המתפרשת בדברי המדרש (בראשית רבה, פרשה עז) כך: "וַיִּגַע בְּכַף יָרְכוֹ - נגע בצדיקים ובצדיקות בנביאים ובנביאות שהן עתידין לעמוד ממנו. ואיזה זה, זה דורו של שמד". דור של שמד הוא דור בו עומדים המה ישראל בגלות, החושך יכסה ארץ, גזירות על העניינים הרוחניים של ישראל (ראה רשב"א, חידושי אגדות, חולין צא ע"א). בדורות אלו המאבק בין חיי החומר לחיי הרוח עומד בשיאו, אז באה לידי מבחן 'סימן לבנים' ממעשיו אלו של יעקב, ביכולת של ישראל להכיל את העניינים הרוחניים באלו הגשמיים. בזה יש לבאר את עניין הצליעה המתבטאת ברגל. ממנו של אדם הוא המעמידו על רגליו ונותן לו את חוסנו, כדברי רש"י (דברים יא, ו): "ואת כל היקום אשר ברגליהם - זה ממונו של אדם שמעמידו על רגליו". איסור אכילת גיד הנשה מרמז על כך שהצליח יעקב במלחמתו כנגד שרו של עשיו, בכך שידע איך וכיצד יש להתייחס אל ממונו אשר צבר אצל לבן מעת בו לא הייתה מצויה אצלו פרוטה. אשר היחס הנכון הוא לראות את הממון כאמצעי המקרב את האדם אל בוראו ולא כאמצעי למילוי תאוותיו הגשמיות.

¹⁸ ראה: הרב פנחס הורוביץ (המקנה, קידושין פב ע"ב; פנים יפות, בראשית ג, ד ד"ה עוד יש לפרש).

¹⁹ בראשית (כח, כב).

דווקא אותה אבן שהכניס בה קדושה היא תהייה לבית אלוקים, גם בבית המקדש יהיה כוח לעם ישראל בקדושתו להעלות את המציאות הדוממת לקדושת עולמים.²⁰ וממילא יובן ההמשך: "יָכַל אֲשֶׁר תִּתֵּן לִי עֲשֹׂר אֶעֱשֶׂרְנוּ לָךְ",²¹ ע"י העישור וההפרשה לנותן הממון מתקדש גם חלק הנשאר.

• דוגמה נוספת לשליטתו של יעקב על הבריאיה והעלאתה מצויה בעת שניגש להסיר את האבן מעל פי הבאר: "וַיִּגֶשׁ יַעֲקֹב וַיִּגַּל אֶת הָאֶבֶן מֵעַל פִּי הַבְּאֵר - כאדם המעביר פקק מע"ג צלוחית".²² וקשה, וכי זאת באים חז"ל להשמיע לנו, על כוחו הפיזי הרב של יעקב? אלא הביאור הוא כאמור, בכוח הקדושה של יעקב המקנה לו שליטה על ענייני הטבע החומרי לזיכוכם והעלאתם לדרגות של קדושה, שלט על הדומם עד כדי יכולת הזזתו.

• לאור זאת, כאשר עבר יעקב עם משתחתו את הירדן, שב וחזר לאסוף פכים קטנים ששכח: "וַיִּנְתֵּן יַעֲקֹב לְבָדוֹ - שכח פכים קטנים וחזר עליהם".²³ למרות שמבחינה ממונית-תועלתית ערכם של פכים אלו לא רב, אך חביבים עליו המה כגופו, כדברי **הבבלי חולין** (צא ע"א): "מכאן לצדיקים שחביב עליהם ממונם יותר מגופם".

טעמו של דבר הוא, באמצעות ענייני הממון בכלל יכול האדם הצדיק להעלותם לדרגות הקדושה ובכך להועיל להם ולעולם כולו המתקדש על-ידם בהיותם חלק מהמציאות בו.²⁴ ובפרט, ב'פכים קטנים' שאין להם חשיבות ממונית תועלתית, מסמלים המה את הפחות שבמציאות החומריות בבריאיה ודווקא הם חביבים על יעקב והצדיקים, שדרכם יוכלו לקדש את המציאות מפחיתותה, שהרי לא הערך הממוני הוא העיקר אלא תוכנו הפנימי של הדבר והכשרתו לעבודת ה'.²⁵

• בדברים אלו ניתן לבאר את דברי הפייטן **בתפילת גשם**: "זכור טען מקלו ועבר ירדן מים, יחד לב וגל אבן מפי באר מים". בדברים אלו מבוטא כוחו הרוחני של יעקב, אשר לא רק מקל העשוי מעץ צומח יכול הוא לשלוט עליו, אלא גם על דבר דומם כאבן. יכולת זו נובעת היא מחמת 'יחד לב', לא בכוח הגשמי והפיזי אלא בכוחו הרוחני על ידו שולט ומנהיג את ענייני החומר.

²⁰ מבואר, שבת המקדש הוא המקום האידיאלי לקידוש החומר, דבר שניכר ביחוד בחג הסוכות, כפי שהתבאר, בו מקיימים ניסוך המים. המים הינם דוממים ויש ביכולת ישראל לקדשם באמצעות ניסוך המים ע"ג המזבח. אכן, ביהמ"ק שילב בתוכו את ההשקה בין שמים וארץ, ראה: **תורה תמימה** (שמות טו, יט אות ל) בביאור דברי **הבבלי כתובות** (ה ע"א) שביהמ"ק נוצר בבי' ידיו של הקב"ה, כאמור (**שמות** טו, יז): "מִקֵּדֶשׁ ה' כֹּונֵנוּ יִדְדֶךָ", כאשר יד ימין מורהו מבטאת עניין ניסי לעומת יד שמאל המבטאת עניין טבעי-גשמי, ושניהם חברו יחדיו בביהמ"ק. דבר זה יאה דווקא ליעקב שהוא הממצע בין ב' המידות הקיצוניות של אביו יצחק, המסמל את מידת הדין, לבין זו של סבו אברהם המסמל את מידת החסד. בכך יתכן להסביר את הניסוך הנעשה דווקא ע"ג המזבח, הן ניסוך המים בביהמ"ק והן ניסוך השמן של יעקב ע"ג המצבה שבנה - אבני המזבח מטילות שלום בעולם (**מדרש** תנחומא, יתרו יז) כהקרבת הקרבנות עליהם (**מדרש** תנחומא שמות צו, ד), כאשר עניין השלום הוא השכנת האיזון בין ב' הצדדים המנוגדים זה לזה.

²¹ **בראשית** (כח, כב).

²² **רש"י** (בראשית כט, י).

²³ **רש"י** (בראשית לב, כה).

²⁴ ראה: **מסילת ישרים** (פרק א).

²⁵ יש לציין את דברי **שפתי כהן** (בראשית לב, כה), המבאר שמהפכים הקטנים השתייר "פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול" (**שבת** (כא ע"ב) בזמן החשמונאים, דבר המסמל את ניצחון קידוש החיים החומריים והעלאתם באור הקדושה על החיים הגשמיים המפרידים בין העולמות, כתרבותם של יוון. לאור הדברים הללו במהותם של הפכים-הממון, יש לבאר את דברי **הירושלמי** (תרומות פ"ח ה"ד) אודות דברי רבי יוחנן לאחר שנגנב ממנו ממונו: "כל האיברים תלויים בלב, והלב תלוי בכיס". ויש לעיין במאמר זה, מדוע היה רבי יוחנן מיצר כ"כ על ממונו החומרי? אלא הביאור הוא כאמור, יחס הצדיק לממונו הוא כערכו הפנימי.